

מחקרי גבעה

שנתון המכללה האקדמית לחינוך גבעת ושינגטון תשע"ה

כרך ה

עורכים:

משה צפור
אהרן מונדשיין
אליסיה גרינבנק

מועצת המערכת:

פרופ' מיכאל אביעוז
פרופ' בנימין בר-תקווה
פרופ' אורציון ברתנא
הרב פרופ' שלמה זלמן הבלין
פרופ' שמיר יונה
פרופ' אהרן ממן
פרופ' אסתר עדי-יפה
פרופ' ישראל ריץ'
פרופ' אביגדור שנאן

עריכה לשונית

עברית: אודי לוינגר
אנגלית: יאיר האס

מזכירת המערכת: בת-שבע הרוש
עיצוב והפקה: צופית צחי

© כל הזכויות שמורות

תשע"ח 2018

המכללה האקדמית לחינוך גבעת ושינגטון
ד"נ אבטח 79239, טל' 08-8511900
דוא"ל givaa@macam.ac.il
אתר המכללה www.washington.ac.il

תוכן

5	דבר ראש המכללה
7	דבר המערכת
11	רשימת כותבי המאמרים

שער ראשון | יהדות

17	ואחות לוטן תמנע" (בר' לו 22 ; דה"א א 39) - תיקון נוסח לא ידוע במקרא?	ירון זילברשטיין
33	הפרשיה הנבואית כמכלול בתרגום יונתן לתרי עשר	מרים כהנא
53	היחס לאלמותו של אליהו במשנתם של חכמי ספרד	יוחנן קאפח
71	איש ישראל מול בוראו במשנתם של תלמידי המגיד ממזריטש	יהושפט נבו

שער שני | חינוך

89	שחיקה בקרב מורים בחינוך הרגיל ובקרב מורים בחינוך המיוחד	אליסיה גרינבנק, גלית אגם בן-ארצי ורינת כספי
105	תפקוד תלמידים עם ADHD בבית הספר - עמדות מורים ותלמידים בזיקה למשתני רקע	ידידיה ערמון
129	הערכים הגלומים בספרות הילדים לגיל הרך ככלי לחינוך ערכי בחינוך החרדי	אתי רוזנטל
157	אוריינות ויזואלית בספרות הילדים - על חשיבות הדיוק בתיאור המרחב בסיפור המקראי	דוד שניאור
169	בניית זהות גאולית בנרטיבים של סטודנטיות להוראת אנגלית: סיפורה של שנית	מירי באום

שער שלישי | ספרות ובלשנות

189	הארץ הטובה, ההר הטוב ונביאו אליהו בשירי יורם טהרלב	יוסף פריאל
209	מקומו של הציטוט בסאטירה 'מגלה טמירין' ליוסף פרל	רבקה קדוש
227	הידלדלות הניגודים המוחלטים ופריחת ניגודי הרצף	שולה אברמסקי

שער רביעי | תולדות ישראל

243	התמודדות של קהילת איזמיר עם תופעות המודרנה והחילון במאה ה-19	לאה בורנשטיין- מקובצקי
285	על שלושה פשעי דמשק - על שני יומנים וספר זיכרונות של מגויסים יהודיים בכפייה במלחמת העולם הראשונה	כרמלה סרנגה ואבי ששון

שער חמישי | חינוך גופני ובריאות

301	פעילות גופנית דרך משחקים כאמצעי להתמודדות עם חרדה בקרב תלמידי בית ספר יסודי	בוריס בלומינשטיין, איריס אורבך, ניקול איפרגן, רינה ישראל ודניאל מורן
315	מימון תכניות התערבות בקידום בריאות על ידי הנפקת 'איגרת חוב חברתית'	רוני סימון מורן, נופר עזר וגיל פייר

בתמונה:
חיים נחמיאס

על שלושה פשעי דמשק

יומניהם של מגויסים יהודים בכפייה
במלחמת העולם הראשונה

כרמלה סרנגה ואבי ששון

תקציר

סיפור גיוסם בכפייה של יהודים לצבא התורכי במלחמת העולם הראשונה מובא במאמר זה דרך יומניהם וספר זיכרונות של שלושה מגויסים בכפייה: יהודה אמון, חיים נחמיאס ודוד מג'אר. כתבים אלו יוצרים תיעוד מצמרר על תלאותיהם של השלושה במסעותיהם.

שלושת הכותבים הם ירושלמים, ובשניים מן הכתבים תהליך הגיוס זהה. כנראה שתהליך זה חזר על עצמו בגיוסם של רבים ומשקף את מערכת היחסים בין הרשויות השונות בירושלים.

בשלושת הכתבים נתונה הארץ במצב קשה של עוני, רעב ומחלות, אך מצבה של ירושלים קשה יותר גם בשל צפיפות המגורים והיעדר מים. האפשרויות למצוא מקומות מסתור מצטמצמות, שכן גיחות הפתע של מחפשי הפרארים (העריקים) התרחשו מספר פעמים ביום, והמסתירים היו מוענשים.

בכל היצירות עולה שאלת האפשרות להשתחרר משירות על ידי תשלום ה'בדל', כופר נפש המשחרר אדם מגיוס. המגויסים עוברים מסעות ברגל וברכבות בדרך לתורכיה.

בדרכים הם עובדים בעבודות פרך, וכדי להיחלץ משביים הם מנסים להגיש בקשות (סטידעות) לשחרור באמצעות יהודים שהם פוגשים בדרך ומבקשים מהם לסייע להם בהעברת הסטידעות.

המאמר מתאר גם את יחסם של יהודי דמשק, חלב ותורכיה למגויסים, ועומד על תהליך שחרורם עם תום המלחמה.

תאריכים: מלחמת העולם הראשונה, מגויסים בכפייה, בדל, גדוד עליית הגגות, עמליה, טיהור, יהודי תורכיה, סטידעה, מנדט, יומנים, נחמיאס, מאג'ר, אמון

מבוא

דבר גיוסם של נתינים עות'מאניים לשירות בצבא העות'מאני נדון בהרחבה במאמרים ובספרים רבים¹ המתייחסים לרשימות, קטעי עיתונות, יומנים וספרי זיכרונות של בני היישוב ועסקניו. אך מקום מיוחד יש להקדיש ליומנים המעטים ולספרי זיכרונות שהתגלו עד עתה ושנכתבו על ידי מגויסים לשורות ה'עמליה', שהיה גדוד שלא לחם אך עסק בסלילת כבישים, בשמירה על מגויסים אחרים, ובכל עבודה שנדרשה. תנאי החיילים בגדוד זה היו קשים לאין ערוך מאלו של מגויסי הצבא הלוחם.²

שלושה "יומנים"³ כאלו נתגלו עד כה: יומנו של דוד מג'אר,⁴ יומנו של יהודה אמון⁵

1 ובהם: 'מרקוביציקי, בכף הקלע של הנאמנויות – גיוס בני היישוב היהודי בארץ ישראל לצבא התורכי (1918-1908)', בתוך: **במצור ובמצוק ארץ ישראל במלחמת העולם הראשונה**, ירושלים, תשנ"א, עמ' 52-61; מ' סמילנסקי, 'המלחמה', בתוך: **פרקים בתולדות הישוב**, הוצאת כתר ירושלים תשל"ט, עמ' 183-185; ד' גלעדי, מ' נאור, 'הגדרות בשנת 1916' ו'שירות בני הארץ בצבא', בתוך: **ארץ ישראל במאה העשרים**, הוצאת משרד הביטחון, 1990, עמ' 94-96; 'גרוס (ליקט ואסף), **ירושלים תרע"ח - חורבן, נס גאולה**, הוצאת כורש תשנ"ג, עמ' 19-25, 36-53, 60-67, 86-99.

G. Abramson, *Soldiers' Tales*, Vallentine Mitchel publishers' London*Portland, or' 2013

2 עם הצטרפות תורכיה למלחמה והכרזה על הג'האד ב-12.14.1914, נעקרו החילים הנוצרים והיהודים מגדודיהם ונשלחו לגדודי ה'עמליה', שהיה חיל עזר שהשירות בו כלל עבודת פרך ללא תנאים אנושיים, עבודה במדבריות ללא מחסה, לינה תחת כיפת השמים ללא שמיכות, ומאכלי פיגול שלא היו ראויים למאכל אדם. עיקר פעולתם של המשרתים בעמליה היה כרוך בעבודות ציבוריות, כמו סלילת כבישים, הנחת פסי רכבת, בניית עמודי טלגרף, כריית חפירות הגנה וכריתת יערות (מרקוביציקי, לעיל, הערה 1).

3 יש להבחין בין יומן לספר זיכרונות ולרומן. יומן נכתב בזמן הווה. כותבו אינו יודע את מהלך האירועים בעתיד. מכאן שיומנו של נחמיאס הוא יומן מובהק שנכתב תוך כדי מסעו בשירות העמליה, אך "יומנו" של מאג'ר מתנהג כיומן רק בחלקים מסוימים ובאחרים הוא שייך לז'אנר של ספרי זיכרונות.

4 ד' מג'אר, **קורות משפחה**, דפוס אביב יגע, ירושלים תרפ"ז.

5 נמצא בכ" במכון יד בן צבי כרוך בתיקי עור מקוריים וכתוב באותיות עבריות מרובעות. חסרה

יומנו של חיים נחמיאס⁶ יומנו או ספר זיכרונותיו של מג'אר פותח עם גיוסו בכפייה בשנת 1913 ולכן הוא הקדום ביותר מבחינת עלילת המעשים, אך הוא נכתב אחרי תום המלחמה ומתוך זיכרון, וכלולים בו קורות משפחתו עוד בטרם הולדתו ואף תיאור קורותיו בתקופת המנדט הבריטי בירושלים. סיפורו כתוב כסיפור מעשייה בעלת פאתוס ולשון ציורית. העלילה פותחת בסיפור נישואיו האומללים של סבו, גירושיו מאשתו הרעה, ירידתו לאלכסנדריה ומשם הגירתו לפריז כשהוא נוטש את בנו (אבי כותב היום) באלכסנדריה ומשאיר אותו אצל אחיו. לשיא חדש מגיעה עלילת המעשים עם בריחת הבן אל הישמעאלים, חזרתו ליהדות ולירושלים והולדת דוד, הנכד, כותב היום. סיפור תולדות זה היה נחשב לסיפור מן הד'אנר של הטלנובלה אם לא היה סיפור אמיתי. מכאן שסיפור גיוסו בכפייה של הנכד דוד מג'אר, שירותו בארץ בגדוד העמליה ונדודיו עם הצבא התורכי ברחבי האימפריה העות'מנית הם רק חלק מהספר ונדבך נוסף בחייו האומללים ומוכי הגורל.

זיכרונותיו של יהודה אמון מרכזים בתקופת גיוסו בכפייה בשנים 1914 או 1915. גם יומן זה נכתב מתוך זיכרונותיו ולכן קיימים בו שיבושים הנוגעים לתאריכים. הוא קופץ משנת 1915 לשנת 1917. בחלקו הראשון הוא מתאר את גיוסו בשער דמשק, שם שורר כאוס מוחלט, אין מפקדים ואיש לא יודע מי אמור לשלם עבור הנסיעה או לאן נוסעים. הוא מגיע לטול כרם עם מגויסים אחרים מבני עמים שונים. הם מקימים אוהלים ומועסקים בתיקון כביש טול כרם – וואדי סראר – קלקיליה ובאר שבע. בחלקו השני של היומן הוא מתאר את כליאתו ב-1917 ללילה אחד, ללא סיבה, בעודו מתפלל. הוא מבלה ליל אימים במתקן כליאה יחד עם יהודי בשם פרנקו, מורה ערבי וגנב. כשהמורה הערבי משתחרר הוא מנסה יחד עם היהודי פרנקו לברוח מבעד לדלת שנשארה פתוחה אך נתפס ונענש. הוא מנסה לברוח שוב ואף מצליח, אך בהמשך מסגיר את עצמו לאחר שיוצא צו המאפשר לנמלטים להסגיר את עצמם בלא עונש⁷.

יומנו של חיים נחמיאס הוא המאוחר מבחינת סדר האירועים (1917-1918), אך הקדום

ההתחלה. תורגם לאנגלית על ידי ג' אברמסון, G. Abramson, Soldiers' Tales, Vallentine Mitchel publishers, London 2013

6 ח' נחמיאס, **יומן תרע"ז-תרע"ח, דיארי, 1917-1918**, הוצאת מכון מעלה אדומים תשס"ה. היומן נמצא על ידי קלרה נחמיאס, אשת השופט פרופ' שלמה נחמיאס, בן הכותב, במרתף ביתם. היומן נכתב בחצי קולמוס שנהגו בו דוברי הלאדינו במרחב האימפריה. היומן פוענח, שועתק, תורגם והותקן לדפוס על ידי ד"ר אבנר פרץ ממכון מעלה אדומים. ליומן נוספה הקדמה חשובה על ידי פרופ' שלמה נחמיאס, ידידו, בן העיר אשקלון ועמיתו במכללה האקדמית אשקלון, שטרר רבות להנחותו בנוכחי קורות אביו, ועל כך נתונה לו תודתו.

7 אימת תליית הפראים (המשתמטים) זכורה היטב לכל היישוב. ועל כן בכל היומנים נמצא את חיבוטי הנפש אם להסגיר את עצמם או להיתפס ולהיענש. כשהבין ג'מאל פחה את גודל התופעה של המשתמטים, הוא ציווה לתפוס ולתלות שלושה מהם. היהודי שבהם לא השתמש אך כשנעצר היה חסר לו הסיקה (אישור). ראו: גרוס, ירושלים תרע"ח - חורבן, נס וגאולה, עמ' 25.

מבחינת זמן כתיבתו. נחמיאס כתב את יומנו במהלך מסעו כמגויס בכפייה, ולכן זה היומן המובהק ביותר מבחינת הסוגה שאליה הוא שייך והמדויק ביותר מבחינת תיאורן הזמנים ותיאור האירועים. היומן כתוב בחצי קולמוס⁸ בלדינו, ומסודר מבחינה כרונולוגית. הוא נפתח ביום המר והנמהר בחייו של נחמיאס כשהוא נאלץ לצאת ממחבואו בשל מותה של אשתו חנולה וישיבתו "שבעה" בביתו עם אמו הזקנה וחמשת ילדיו היתומים. כקודמיו, גם חיים נחמיאס הוא בן ליישוב הספרדי הישן בירושלים. הוא נולד במונסטיר (היום מקדוניה) וגדל בירושלים. הוא המשכיל מבין שלושת הכותבים, ודובר לאדינו, עברית, גרמנית, ערבית ואף תורכית, ויומנו גדוש במילים תורכיות הקשורות לחיי צבא שאין להן מקבילות בשפות אחרות בסביבתו.

על פי יומנו, השתייך נחמיאס ל"גדוד עליית הגות", שהוא כינוי אירוני לאותם פרארים שברחו מאימת הגיוס. אמנם במקצועו הוא קונדראצ'יק (סנדלר מומחה), עובדה שהייתה אמורה לשחררו מגיוס (כי בעלי מקצוע כאלו יכולים היו לשרת את הצבא היחף). אך נחמיאס – איש עדין נפש וישר דרך – לא מצליח להשיג וסיקה (תעודת שחרור) ורק לאחר גיוסו הוא מנסה לשלוח סטידעא (בקשה) לשחררו דרך החכם באשי או הרשויות. באמצעות יומנו מתקבלת תמונה עגומה של ירושלים, המקבילה לתיאורים בשני היומנים האחרים. בשמונת השבועות הראשונים (המהווים 75% מהיומן) לגיוסו הוא מתאר את העיר ירושלים, את מצבו המיוחד כאלמן, את תהליך גיוסו ואת מסעו המפרך לאידין שבדרום מערב תורכיה.⁹ הוא שווה בערים אידין, מוגלה ומילאס כשישה שבועות וחצי, כלומר עד מאי 1917, ומתאר תקופה זו על פני 11 עמודים בספר. 17 עמודים נוספים מוקדשים לתיאור שנה וחצי של שירות, עד לשחרורו עם סיום המלחמה.

בשניים מן היומנים, יומנו של מג'אר ויומנו של נחמיאס, מתואר תהליך הגיוס, תהליך שכנראה חזר על עצמו בגיוסם של רבים ומשקף את מערכת היחסים בין הרשויות השונות בירושלים. שניים מכותבי היומנים, מג'אר ונחמיאס, עוברים תהליך גיוס המתחיל בהגעת המוכתר המלווה באיש צבא לבית המגויסים, והם נלקחים אל מקום ריכוז בארמון הממשלה (האינדיבאט).

תהליך אחר הוא איסוף אנשים מהרחובות בכל שעה ובכל הזדמנות ובדיקת תעודותיהם. בהיעדר ה"וסיקה" המיוחלת או בהחרמתה, נלקח המועמד למעצר ב"קישלה" או במקום אחר. המקרה של אמון שונה. הוא נעצר, ולבית המעצר מגיע ה"מוכתר" (שהוא האדם המקובל על הקהילה כמנהיג). המוכתר מצווה עליו להתייצב בשער דמשק, ואמון נשלח

8 על לשון היומן נראה הכותבת הרצאה בכנס הבינלאומי "מסביב לנקודה – הלשונות הספרויות והתרבויות של היהודים", בר אילן, 17.12.12.

על השימוש בחצי קולמוס ועל כתב זה, ראו בהקדמה שנכתבה על ידי פרץ בתוך: ח' נחמיאס (הערה 6 לעיל).

9 על הקהילות היהודיות שפגש במרחבי האימפריה הרציתי בכנס במקדוניה שנושא: "Jews Across the Balkans" 29.9.13.

לשרת בארץ ישראל בסלילת כביש טול כרם – באר שבע. הוא נעצר פעם שנייה, ללא סיבה, שנתיים אחרי גיוסו ושירותו, בעודו מתפלל בירושלים, ונלקח למעצר לילי במקום שהוא מכנה "בניין צרפתי"¹⁰. הוא מתאר בהומור את החוויה שעבר כששהה במקום עם עוד שלושה אנשים: יהודי ושני מוסלמים. הוא מצליח לברוח אך מסגיר את עצמו בירושלים ונשלח לקישלה. בהמשך הוא משוחרר ליום אחד ומתייצב כנדרש למחרת בשער דמשק. הוא מצליח לחמוק מ"טיהור" בעזרת בקישי ויוצא לבדו לצעדה רגלית לתחנת הרכבת, ומשם נוסע ברכבת דרך כמה תחנות חשובות עד אנטוליה. ברכבת מתרחשת סיטואציה מעניינת במיוחד בהשתתפות אזרחים לצד מגויסים בני לאומים שונים ובהם יהודים. הקהל המעורב פוצח בשירה ומברך בשיריו את הסולטן, ואחרים פוצחים בשירת "התקווה" ובקטעי תפילה. בכל היומנים אין נקודות הקשורות לציונות, ולכן אזכור זה של אמון הוא חשוב. כותבי היומנים אינם "חלוצים" או אנשי המושבות אלא אנשי היישוב הישן הספרדי שהם אנשים מאמינים ודתיים. יש לציין שבמהלך הנסיעה ברכבת היו ניסיונות עריקה אך יהודים לא השתתפו בהם, וגם עובדה זו מצביעה על נאמנותם של היהודים לסולטן. תיאורי הנאמנות לשלטון העותמני, ובמיוחד נאמנותם של קצינים יהודים בני הבלקן שאמון פוגש בדרך, מובאים בהרחבה ביומנו.¹¹ עם זאת, בכל היומנים קיימת כמיהה לכניסת האנגלים, הנתפסת כמבשרת פעמי משיח. רגשות מעורבים אלו מודגשים במיוחד לקראת סוף המלחמה.

על פי התיאורים ביומנים נתונה הארץ במצב קשה של עוני, רעב ומחלות, אך מצבה של ירושלים קשה יותר גם בשל צפיפות המגורים והיעדר מים. תיאור ירושלים היבשה מנוגד לגליל שופע המים ביומניהם של נחמיאס ואמון. השלטון הקשוח של השליטים נוקשה עוד יותר בירושלים בשל הקרבה הפיזית בין השולטים לתושבים העות'מאניים מבני העמים השונים. גם האפשרויות למסתור מצטמצמות, שכן גיחות הפתע של מחפשי הפרארים (העריקים) התרחשו מספר פעמים ביום, ומאג'ר אף מתאר את מקום מסתורם של מספר פרארים והוא ביניהם בבתי מחראות ובמקומות נוספים.

תופעה מיוחדת המוזכרת ביומנו של מג'אר ונרמזת בעדינות ביומנו של נחמיאס, היא תופעת הנשים היהודיות "המפוקפקות" שחברו לקצינים תורכיים, לעתים בשל הרעב והצמא, וסייעו בהשגת ויסקות או בהארכת אישורי מחלה למגויסים. מג'אר מתאר אישה כזו, אהובת קצין תורכי, שמסייעת לו מספר פעמים. אישה זו ש"צאה לתרבות רעה" (עמ' יא) ו"דבקה לאהבה להשר הזה" (שם), מתגלה כאישה אמיצה ורחומה. ככלות ימי חופשתו של מג'אר, כשהוא עוד חלש ממחלת השלשול שלקה בה, מתחננת אישה זו בפני מאהבה להעניק למג'אר תעודה שתאריך את זמן חופשת המחלה שלו. אך הקצין, שנעתר לה בתחילה, חוזר בו מהחלטתו ומסרב. המאהבת מסרבת להישאר איתו ואף סוטרת לו, והקצין הירא מנטישתה נעתר לה ומעניק למג'אר את התעודה

10 ככל הנראה בניין נוטרדאם שמצפון לשער שכם.

11 היו צעירים מבני היישוב שהתגייסו מרצון והיו נאמנים לתורכיה העותמנית. על נושא זה ראו: גלעדי ונאור (הערה 1 לעיל), עמ' 93.

הנכספת. בפעם הבאה כשהיא פונה אל מאהבה הוא מסרב להעניק למג'אר אישור נוסף, וכשהוא נשלח עם גדודו לאיזמיר היא מוצאת מאהב אחר.

מששב מג'אר לירושלים לחופשה אחרת, לאחר מסעו ברחבי האימפריה, הוא מתאר את ירושלים כ"עיר המתהפכת בציריה"¹² מרעב וחולי. מתברר לו שאותה אישה מתגוררת עם אהוב אחר בבית משפחתו של מג'אר ובזכותה יש למשפחה אוכל. בני המשפחה המשרתים אותה זוכים ל"הגנתה" בתקופות שבהן היא שוהה בביתם. המאהב החדש של האישה הוא קצין שתיין שמקבל צו המורה לו לעבור לטבריה, וכשהאישה מסרבת להצטרף אליו הוא מטביע את יגונו בטיפה המרה ורודף אותה עד שהיא שנמלטת אל מקום מחבואו של מג'אר. הקצין מוצא אותם ומאשים את מג'אר בבגידה ומבקש להלקותו, אך בכייה של בתו הפעוטה של מג'אר מציל אותו. הקצין מרפה ממנו וממשיך במרדף אחרי אהובתו, עד שבסופו של דבר הוא יורה בה למוות. הקצין עומד למשפט ואחר כך נשלח עם גדודו לטבריה. תיאור זה ממחיש את מעורבותם של אנשי הצבא בחיים השוטפים של אנשי ירושלים ואת קרבתם הפיזית לתושבים, שאפילו בביתם לא יכלו להימלט מנוכחותם הדומיננטית של אנשי הצבא.

נחמיאס רומז ביומנו על תופעות דומות, ומציין כי אשת מכר יווני ערבה לו בפני קצין לאחר שנעצר, ובעקבות התערבותה הוא שוחרר לישון בביתו כי "אמרנו שמעולם לא הייתה גברת יוצאת ריקם ותהיה מי שתהיה"¹³. בתחילת היומן הוא מתאר את יחסיהם של קצינים כרמזי ביי "אשר לא נהג לשאת ראשו אלא כאשר הייתה מופיעה לפניו גברת כלשהי לשטוח בקשה, ותמיד הייתה מתקבלת בסבר פנים יפות ולעולם לא מסורבת"¹⁴. בכל היומנים עולה שאלת האפשרות להשתחרר משירות על ידי תשלום ה"בדל"¹⁵, אך גם תשלום זה לא מנע חטיפת אנשים וגיוסם. אמון מתאר ביומנו שבדרכם לחאלב נמחקו ההבדלים בין אנשי ה"בדל" (הבאדאלאת) שגויסו לבין האחרים. לשלושת הכותבים לא היו אמצעים כלכליים כדי לשלם את ה"בדל" בקביעות. אמנם נחמיאס מציין ביומנו שהוא שילם פעמיים את ה"בדל"¹⁶, אך מג'אר, טווה הטליתות, מודה שבביתו שלא הייתה הפרוטה מצויה ומכאן שה"בדל" היה רחוק מהישג ידו. היו גם מקרים שבהם לא היה למי למסור את תשלום ה"בדל", כי האחראים היו מתחמקים מקבלת ה"בדל" כדי שיוכלו לזמן את האנשים לצבא בעל כורחם¹⁷.

על עניין ה"בדל", כתב בוריס שץ:

12 עמ' כ.

13 עמ' 253.

14 עמ' 252.

15 ה"בדל" היה תשלום ששימש כופר נפש. תשלום זה היה יקר כל כך עד שרבים לא היו מסוגלים לעמוד בו.

16 כידוע, חלק מילדיו של נחמיאס מתו ברעב. ראו הערה 33.

17 נחמיאס, עמ' 254.

"אוי לך אם תשלם, ואוי לך אם לא תשלם. לשלם אינך יכול, כי לכך היה דרוש הון רב, ואם לא תשלם – תילקח לעבודת העמליה, ואז הנך הולך למות מרעב או במחלה מידבקת. נשארה רק התקווה היחידה להיות לחוטב עצים בשביל מסילת הברזל, או לעבוד בסלילת כבישים שסללו בכל מקום. אולם לשתי העבודות הללו לא היו לוקחים אלא "פרארים". וכל מי שרצה לזכות באחת העבודות הללו, הוכרח להיעשות קודם "פראר", או להשיג "וסיקה" שאחר עובד במקומו... רק ה"בקשיש" הקדוש יכול היה להציל את האדם... היו חוטפים על ימין ועל שמאל. מי שיש לו וסיקה ומי שאין לו "וסיקה".¹⁸

גם יצחק אולשן¹⁹ ומרדכי בן הלל כותבים על כך ביומניהם. בתאריך 7.3.1916 כותב בן הלל כך: "כל מי שיש לו כסף הולך ומשלם כופר חובת הצבא...".²⁰

לעתים, דווקא תשלום ה"בדל" היה לרועץ לאנשים מפני שהם נחשבו "עשירים" והפכו יעד מועדף לסחיטה. נחמיאס מתאר מקרה כזה ש"הבאדאלט" הופרדו, בתחום תורכיה, משאר "הפראים" שהושמו שומרים להם. הם לא הורשו להקים אוהלים וגם לא לישון בשדה כי המפקד חשב שיש מקום לסחיטתם. במקום אחר ביומנו של נחמיאס מכתירים חיילים בדרגת סמלים את נותני הבדל "באדאלט חיינין", כלומר משלמי כופר בוגדים.²¹

יש לציין שהיו בין צעירי הארץ שביקשו להתנדב, אך אין לזאת ציון ברור ביומנים הנדונים.²² סמילנסקי מציין עובדה זו אך מרבה לתאר את מצבם של אלו שלא רצו להתנדב ולא יכלו לשלם את ה"בדל" או את תשלום ה"וסיקה".²³

ידיעת שפות הייתה יכולה להקל את מצבם של המגויסים. רבים מבני ירושלים ידעו לדינו, ערבית, תורכית וידיש.²⁴ נחמיאס ניצל לא פעם בזכות ידיעת השפות. ברחבי הבלקן הוא תקשר עם יהודים בלדינו ואף מציין ביומנו שהיו כאלה שביקרו בחנות הנעליים שלו. ידיעת יידיש, שהיא ז'רגון הקרוב לשפה הגרמנית, סייעה לשניים מהכותבים. מג'אר ניצל על ידי פלוגה גרמנית כשהוא שירת באל עאריש כשומר על גמלים. בפלוגה באל עאריש שירתו חמישה גרמנים ושלושים תורכים וערבים. המפקד

18 ב' שץ, (הערה 1 לעיל), עמ' 33.

19 י' אולשן תיאר את קורותיו לאחר שנכלא בקישלע עם ערבים. הוא ידע שעליו לשלם את הכופר, ואם לא יישלח למדבר או לאיסטנבול לבית הספר הצבאי. גם הוא, כמו כותבי היומנים שהזכרנו, נשלח יחד עם 35 יהודים ומעל 100 ערבים ברגל, בימי חמסין, לרמאללה ואחר כך ליפו. ראו י' אולשן, דין ודברים

– זכרונות, תל אביב – ירושלים, 1978, עמ' 33.

20 גלעדי ונאור (הערה 1 לעיל), עמ' 93-94.

21 עמ' 277.

22 ראו שם, עמ' 95.

23 מ' סמילנסקי, 'המלחמה', פרקים בתולדות היישוב, הוצאת כתר ירושלים' תשל"ט, עמ' 183-184.

24 אברמסון (הערה 1 לעיל) מציינת בהקדמתה שרבים מהמגויסים ידעו לצטט פסקאות שלמות ממקורות עבריים וארמיים ואף ידעו שפות.

הגרמני דרש דבר מה מהמפקד התורכי וזעם כשהתורכי לא הבין את דבריו והתנהג כ"בדור הפלגה". רק התערבותו של מג'אר מנעה את הלקאתו של התורכי. מג'אר הבין כנראה יידיש, אף שהיה שייך ליישוב הספרדי הישן, והצליח לתרגם את הנדרש מגרמנית לתורכית. בזכות זאת הוא הפך למתורגמן וסונף לחיל הגרמני. כך הוא ניצל למשך ארבעה חודשים מעבודת ה"עמליה". אך לא לעולם חוסן, כשהגרמנים עזבו הוא נאלץ לשוב לעבודת הצבא, כלומר לשמירה על גמלים באזור יריחו. במקרה של נחמיאס זה קרה בתורכיה, כשהוא וחברו מיוחס ייחלו להיות בין בעלי המזל שיושרו לעלות לשתי משאיות של גרמנים שיובילו אותם עד ליעד הבא במקום לצעוד ברגל. על המשאיות היו אחראים חיילים שאחד מהם היה יהודי שלא מנה אותם בין הנוסעים בטענה שהמשאיות מלאות. התמזל מזלם של נחמיאס וחברו מיוחס כשפגשו בגרמני בעיירה הסמוכה ופטפטו איתו בגרמנית. אותו גרמני קרא לגדולים ממנו שמינו את נחמיאס ומיוחס על רשימות הנוסעים. על פי שני הכותבים האחרונים שהוזכרו, מתברר שהגרמנים היו נעלים על התורכים במעמדם, וביומן של נחמיאס הגרמני אף מנחית מהלומות על ראש האחראי התורכי באומרו על נחמיאס ומיוחס: "אלה אינם הערבים שלכם. אלה גרמנים!"²⁵. בשני המקרים ברור היה הסדר ההיררכי הפיקודי בין בעלות הברית והיחסים ביניהן.

במסעותיהם עוברים השלושה מסעות שונים: מג'אר מתאר את מסעו הראשון שבו הוא נלקח בשנת גער"ת (1913) לבאר שבע, לה הוא קורא "באר שטנה". את הדרך הוא עושה רגלית עם עוד 1,400 איש ובהם 75 יהודים מירושלים ואף מדמשק, תחת פיקוחו של יהודי אכזר שמאלץ אותם לעבוד בשבת כשהוא מוכיח למפקדו התורכי באמצעות "דוגמה אישית" שגם הוא עובד בשבת. מג'אר מקבל חופשה ומצליח עם סיומה להתחמק לירושלים כשהוא לבוש כערבי זקן. מג'אר מתאר את שערי העיר הנצפים על ידי חיילים ומוסרנים. הוא מתחבא בביתו אך נאלץ לחזור וכבר הזכרנו את פרשת היותו מתורגמן באל עאריש. בחלק השני של גיוסו הוא עורך מסע המקביל למסעו של נחמיאס, כשהוא יוצא מירושלים ברכבת לכיוון טבריה. בעיירה סמך (צמח) מתרחשת תאונת רכבת שיכולה לשפוך אור מסוים על התנהלות הצבא ומחדליו. הרכבת טעונה בכלי נשק ובפצצות שעליהם יושבים מאות חיילים. לפני הקרונות עמוסי התחמושת יש גם קרונות טעוני עצים. כשמתרחשת סערת ברקים ניתזים מהעצים ניצוצות הגורמים לפיצוץ גדול של חומרי הנפץ, ורוב נוסעי הרכבת נספים. למזלם, היהודים אינם בין הנספים, ואחרי קבורת המתים הם ממשיכים לכיוון דמשק ואחר כך לחאלב. מכיוון שפסי הרכבת אינם רצופים,²⁶ הם נקשרים זה לזה ומובלים

25 עמ' 272.

26 מצב התחבורה באימפריה העות'מאנית היה בכי רע כי המלחמה לא אפשרה העברת ציוד דרך הים התיכון, ולכן זה היה צריך להיעשות דרך רכבות וכבישים משובשים שנהרסו כליל בגלל הציוד הכבד. לכן על גודד העמליה היה לסלול כבישים, לבנות גשרים, להניח מסילות ועוד. ג'מאל פחה תכנן להאריך את הרכבת היחידה שהגיעה רק עד ג'נין כך שתגיע עד לסיני או לפחות עד לרפידיים. ראו: מרקוביץקי, (הערה 1 לעיל), עמ' 52-55.

כך לעיר כשכל מזונם הוא כיכר לחם קטנה. תיאור זה של מזון מועט וקשירת חיילים בשירות משותף לשני הכותבים, אך נחמיאס טוען שהיהודים בדמשק לא נקשרו כי לא נהגו לברוח. בריאיון שערכה אברמסון עם קצין בצבא התורכי, העיד הקצין שהיחס לחיילים במלחמה היה מחפיר ודמה ליחס לשבויי מלחמה.²⁷ נחמיאס מציין את דמשק כעיר שתמיד ייחלו לבקר בה מפני שהייתה מרכז תרבות וסחר, אך דמשק זו של אנשי העמליה לא דמתה לעיר הנחשקת. דמשק נודעה במחיריה הזולים, אך כעת הופקעו בה המחירים והיא הייתה ל'עיר עוינת' בעיני כל הבאים בשעריה. בדמשק הם נאלצו לקנות מצרכים שמחיריהם הופקעו ולסבול מגניבות ומניצול של מלוויהם, שסבלו אף הם חרפת רעב ולכן ניצלו לרעה את תפקידם ועסקו בגניבה, בקבלת שוחד ובמרמה.²⁸

מדמשק מועברים כותבי היומנים ברכבת לחאלב ולטרסוס. תקצר היריעה להרחיב כאן את קורות שלושת המגויסים, כותבי היומנים, ברחבי האימפריה (ממזרח אנטוליה דרך כפרים וערים ועד לקושטא ואיסטנבול ותחנות נוספות. בתיאורים מובלטים היישובים אידין ומילאס, שם נפגשו עם קהילות של יהודי הבלקן).

גם יהודה אמון מחלק את תקופת שירותו לשירות בארץ ולשירות ברחבי האימפריה. בפעם הראשונה הוא מתבקש על ידי המוכתר להתייצב והוא נשלח, כפי שהזכרנו, לטול כרם. שם הוא מועסק בסלילת כביש טול כרם – באר שבע. כעבור שנתיים הוא עושה את המסלול שעשו מג'אר ונחמיאס לכיוון תורכיה. בדרכו הוא מתאר נופים, הרים מושלגים, את נהר האדרי וכדומה, אך בניגוד לנחמיאס הקפדן בצינוי תאריכים של כל אירוע ובסדר הגיאוגרפי המדויק של המרחב, מתבלבל אמון בתאריכים וטוען שבחודש אדר היה בחאלב, בעוד שבתחנה הקודמת בדמשק הוא מזכיר את חג הפסח. ניתן להניח כי בלבול זה נבע מכך שהוא לא העלה על הכתב את האירועים בעת התרחשותם אלא לאחר זמן.²⁹

כל הכותבים מתארכים את מסעם באמצעות אזכור חגים ומועדים כמו פסח, שבת וכדומה.³⁰ אצל כל הכותבים קיימת חשיבות רבה בשמירה על כללי הכשרות והרצון להימנע מאכילת חמץ בפסח. אמון אף מדגיש שבדמשק הגיע הרב הראשי בראש

27 אברמסון (הערה 1 לעיל), עמ' 51-53.

28 על מצבו של החייל התורכי במלחמה ניתן לקרוא בסיפורים של "בורלא" החייל והפרדה" וכן בסיפור של ברנר "המוצא".

29 שלוש מערכות זמנים ביומנו של נחמיאס: זמן אירופי, תאריך עברי וזמני חגים, לדוגמה: "יום שישי חמישה באייר תרע"ז...", "עד השעה שמונה אירופית..." ו"ערב שבת הגדול".

30 יש ביומנים מעין התמודדות בין הזמן המסורתי היהודי לבין השימוש במערכת הזמן האירופי, הנחלק ליחידות קטנות ומתאים לסדר הפעילות של עבודת הצבא. בעיה זו הייתה גם נחלת חיילים בני עמים אחרים שהיו מורגלים ללוח זמנים שונה. על תופעה זו עמד מר אלי אושרוב בהרצאתו בכנס על מלחמת העולם במכון זלמן שזר (24.06.14), שבה הזכיר את ממד הזמן ביומנו של החייל המוסלמי תורג'מן (עאם אלג'ארד, בירות 2008). ביומן מופיעות כמה מערכות של זמן: זמן לועזי, זמן עותמני וזמן היג'רי.

משלחת מכובדים עם יין ומצות. מכל החגים יש לחג הפסח מקום נרחב בתיאוריהם של אמון ונחמיאס. בתחנות בדרך מחפש נחמיאס וחבריו יהודים שיזמינו אותם לבתייהם ושישכנעו את מפקדיהם לשחררם. קרוב לחומס פוגש נחמיאס ביהודי ומוסר לידי איגרת שימסור לחכם באשי כדי שיפעל בעבורם לקראת חג הפסח, ובבלקן מייחל אמון להיות בחג בקרב יהודים, אך מפקדו היהודי "גונב ממנו זכות זו".

לבד מעיוניים שכללו הרעבה, מלקות, עבודת פרך, צפיפות בלינה ב"קאזשים" (צריפים) מוכי כינים ופרעושים, צעדות בקור מקפיא ובחום נורא, חוויות מרחץ מייסרות, גניבות של כספים, אוכל ותשמישי תפילה, אציין טקס קשה שמוזכר אצל אמון ונחמיאס, הוא טקס גילוח זקנם של היהודים. טקס זה מלווה בבכי ובתחנונים של היהודים הדתיים מבני האשכנזים שהיו מוכנים לשלם כל מחיר ובלבד שלא יגלחו את זקניהם. אך כמה דקות לאחר התשלום, גולחו הזקנים בידי ספר אחר. טקס זה מדגיש ביומנים את אחוות האחים שנוצרה בין בני היישוב הישן הספרדי המתחננים לביטול הגזירה, שהקשתה דווקא על האשכנזים, לבין אחיהם האשכנזים מירושלים. בענייני הלכה הובילו היהודים האשכנזים, כמו בטקס ביעור החמץ כשאנשי היישוב הספרדי מקבלים ללא עוררין את פסיקותיהם. מעניינת במיוחד פסיקת ההלכה של אדם שנחמיאס מכנה ר' הרשלה. איש זה שהיה בין המגויסים בכפייה, נדרש לסוגיית ביעור החמץ ופסק שיש לבער חמץ אף שהקבוצה הייתה זקוקה לפת לחם בפסח ואכלה חמץ בחג. על פי פסיקתו, חייב אדם למלא את חובת ביעור החמץ גם אם יאכל חמץ בהמשך.³¹

היהודים לא עורקים מהשירות אך מגישים סטידעות (בקשות) שאותן הם מבקשים להעביר דרך יהודים שמנסים לסייע להם. אותם יהודים מסייעים להם גם באופן נפשי ומפיחים בהם תקווה. תלותם במפגשים אקראיים אלו מודגשת בעיקר אצל נחמיאס בתיאור מסעו ברכבת מירושלים לבתיר, לדרבאן ולדרעה שבגליל. בדרעה הוא פוגש יהודי ששמו ד"ר ניימן שמנופף להם לשלום על רקע הנוף הגלילי. אזכור תנועת ידו המעודדת ממחישה את מצבם הנפשי של המגויסים, כי בכל אתר ואתר מחפשים כל שלושת כתבי היומנים יד שלוחה לעידוד או סיוע פיזי כמו אירוח לחג, קבלת סימן חיים מבני משפחה, והעברת בקשות ותחינות מסוגים שונים לשלטונות.

דוגמאות אחדות לחשיבותם של המפגשים בצדי הדרך להעלאת המורל של המגויסים בכפייה ולחשיבות של הצורך שלהם בקשר עם העולם, נמצא בתיאוריהם של השלושה: נחמיאס מייחס חשיבות רבה למפגשו בעפולי (=עפולה) עם סניור ילין, בנו של דוד ילין שהיה מנהל בתי ספר עבריים בירושלים. בעפולי גם מתרחשת סיטואציה מוזרה: נחמיאס מבקר במספרה אך חייל תורכי מנסה לאסור עליו להסתפר. הספר שבא לעזרתו נאבק עם החייל ומצליח להכניעו. בעמידתו כנגד אותו חייל, משקף הספר את עליבותם של אותם חיילים-שומרים, אכזריותם ו"גבורתם" הבאה לביטוי רק כנגד חלשים. אותם חיילים תורכיים ששמרו על המגויסים היו בעצמם יחפים ומורעבים

ו"זכו" לקבל ממפקדיהם פאלאקות כשמישהו נמלט בעזרתם או בהיחבא. גם חיילים אלו סבלו ממחלות ומכינים (שנטפלו אליהם בעיקר באמצעות מדי חיילים מעופשים שנלקחו לעתים לאחר ביזה של גופות). במסעם ברחבי תורכיה פוגשים המגויסים גם ביהודים מירושלים המנסים לסייע להם, כמו במקרה שבו נתקל נחמיאס בתורכיה בשני גרמנים שנשלחו על ידי ידידו דוד מונזון מירושלים כדי לסייע להם. מג'אר, לדוגמה, מוצא מוכתר יהודי שמסייע לו באוכל ובעידוד, ובמקרה של אמון הוא מתנחם כשהוא נפגש עם קצינים יהודים שאחד מהם הוא ירושלמי. יש לציין שלא היו למגויסים כל אמצעי תקשורת כדי לדעת את ההתרחשויות במרחב המלחמתי, ולמפגשים אלו היה תפקיד חשוב גם בקבלת מידע על המתרחש.

האוכלוסיות השונות שמוזכרות ביומנים התחלקו לקבוצות: מלבד התורכים היו בין המגויסים רמות שונות של מגויסים. בתחתית הסולם עמדו כורדים שכונו "פראי אדם", היו לבושים באופן מוזר, והמלקות שקיבלו לא הצליחו לשבור את גופם, וכן ערבים "שפלי רוח ובזויים"³². בראש הסולם עמדו יהודים שנחמיאס מתארם כ"אצילים יפי צורה וטהורי לב" ששמרו בדרך על סדרי התפילה ועל החגים³³. אך גם בתוך קבוצת היהודים ניתן לראות פסיפס שלם: היו יהודים אשכנזים דוברי יידיש ו"מלאי תורה"³⁴ שלימדו את נחמיאס ואת חבריו, אנשי היישוב הישן, לא להתלונן, כי התלונה היא חטא ויש לקבל את הדין. היו גם תימנים שאת אחד מהם, תימני מיפו, פוגש מג'אר בסאלימיה שבתורכיה, והוא מלווה את מג'אר בשירותו בתורכיה ואף מתארח יחד איתו בביתו של מוכתר יהודי העיר אדא בזאר. המוכתר מפגישו עם הרב פרנקו שמתעניין ביהודי התימני שנעדר מהפגישה ואף מבקש לראותו. סיפור פגישותיהם של שלושת כתבי היומנים עם יהודי תורכיה הוא פרק מרגש המדגיש את הערך "ישראל ערבין זה לזה" ו"ישראל ערבין זה בזה". אזכיר רק בקיצור, שלבד ממג'אר המחפש בכל עיר תורכית יהודים לעזרה, מוצא נחמיאס יהודים אלו בעיקר במילאס ובאיידין שבדרום מערב תורכיה.³⁵ שם הוא עוסק, בין שאר עיסוקיו, כסנדלר אומן בשירות מפקדים בצבא התורכי שמגלים את מיומנותו והופכים אותו ל"קונדרצ'י" (סנדלר אומן), וגם עוסק בהקניית הלשון העברית לבני המקום.

32 נחמיאס, עמ' 260.

33 עמ' 255.

34 עמ' 264.

35 נחמיאס מזכיר ביומנו שמות של משפחות שאירחו אותו באיידין ובמילאס, ובהן משפחת טוריאלי. משפחה זו תועדה ביומן נוסף שנקרה לידי בשם "יומן מסע חיי". הוא נכתב על ידי יעקב טוריאלי ופורסם באינטרנט. כתבו מתאר עבור בנו החי בארץ ועל פי בקשתו של הבן את קורות המשפחה שמוצאה ממגורשי ספרד שהגיעו לרודוס והתבססו מאוחר יותר במילאס. חשיבותו של היומן גדולה כי הוא מתאר את העיר מילאס שהפכה במלחמת העולם הראשונה לעיר מקלט עבור יהודי רודוס. לתיאוריו של נחמיאס את הווייה היהודי מילאס ניתן לצרף את יומנו של טוריאלי המאוחר ליומנו של נחמיאס (טוריאלי עלה לארץ רק בשנת 1948). על שתי קהילות אלה ראו: ח' נחמיאס (הערה 6 לעיל), עמ' 263-265.

ביומנים יש התייחסות למצבם העלוב של הארמנים ששירתו בצבא התורכי. ארמנים אלו חצויים בין נאמנותם לשלטון ובין נאמנותם לעמם שנעקר מאדמתו,³⁶ ומתגודדים לעתים בצד הדרך ולאורך מסילות הברזל כאשר ברכבות נוסעים קצינים ארמנים המשרתים את האימפריה העות'מאנית. נקודה מעניינת קשורה להמרת הדת בקרב הארמנים. לצד ארמנים שדבקו בדתם ושירתו בצבא, מוזכרים ביומנים גם חיילים ארמנים שהתאסלמו והיו בין האכזריים ביותר. תיאורים מעין אלה אופייניים הן לימים שקדמו לשואת הארמנים והן לאחריה. לעומת זאת, מאג'ר מספר על מקרה מיוחד שבו הוא "שבר שמירה", אך חייל ארמני שהבחין בכך נמנע מלהסגיר אותו מכיוון שגילה שמג'אר עשה זאת כדי להתפלל.

כל הכותבים שמנינו מייחלים לבוא האנגלים. אמון, כמו מג'אר, רואה באנגלים מצילים ופודים הומניים שיצילו את עם ישראל. עוד בשער דמשק, עם גיוסו בכפייה, מתאר אמון את שיחת המגויסים המייחלים לבוא האנגלים. עם זאת, הוא היחיד מבין השלושה המגויס כחייל לוחם,³⁷ עובר אימונים ולומד באופן מסודר על כללי הכבוד בהיררכיה הצבאית. אמון מתחמש מרצון ואף משתתף בטקסים צבאיים וזוכה לשמוע מהמפקד העליון אנוור פאשה נאום מלחמה (אם כי הנאום בתורכית, שפה שהוא אינו מבין). בסוף שירותו הוא זוכה להשתתף במצעד צבאי בעיר מניסה, כאשר התושבים משליכים פרחים לעבר החיילים. במהלך שירותו הוא פוגש בקצינים יהודים פעילים, האחד הוא מוסה אפנדי, יהודי עני מירושלים, ומפקד אחר הוא יהודי מהעיר אדירנא שבתורכיה בשם רפאל. יהודי זה עוזר לו בהתמודדותו עם מחמוד באשה הממונה עליו. תיאוריו של אמון את מפקדיו היהודים הם תיאורים רוויי הערצה.³⁸ והוא גם מתאר ביומנו את חיי הצבא והוויי בו. בין שאר זיכרונותיו הוא מתאר מסיבה שנערכת בבסיס צבאי בתורכיה, שבמהלכה מגיעה ידיעה בדבר שביתת הנשק ומיד אחריה המפקדים והחיילים התורכים נעלמים. למרבית האירוניה דווקא המפקד היהודי שלו, רפאל מאדירנא, שהיה אחראי על השמירה באותו הערב, טוען באוזני אמון שאילו ידע על כוונתם של הקצינים התורכים

36 נחמיאס מתאר ביומנו את העיירה חסאן בגרי שבמזרח תורכיה, שאותה הוא מכנה "עיירה אומללה וחרבה" לאחר שפונתה מתושביה הארמנים. עוד לפני הגעתם של המגויסים לעיירה זו, הם מבקרים בעיירה נטושה נוספת הסמוכה לסלחיה. תיאור העיר ההרוסה שתושביה הוגלו ובמקומם הובאו ארמנים אחרים שגורשו ממקומות שונים, מבליט את האבסורד שעל פיו ארמנים משרתים בצבא האחראי לגירוש עמם. אחד מהם הוא מפקד ארמני, איסטיפאן אפנדי, שמכה בדמשק את החיילים התורכים שליוו את המגויסים ולא מנעו עריקה של רבים (שם, עמ' 263-265).

37 אברמסון (הערה 1 לעיל, בעמ' 123) מציינת שבפועל גם אמון לא שירת כלוחם אך הוא בילה בקרקטינים צבאיים, ובהזדמנות מסוימת אף התבקש לפוצץ מכלים של דלק כדי שהעשן יטעה את מטוסי האויב, אך הוא התחמק ממילוי הבקשה, ורק בזכות מפקדו היהודי רפאל, שנזכיר להלן, לא ספג עונש בשל כך.

38 במיוחד כשהוא מתאר בחלק השני של יומנו את רפאל: את עיניו הכחולות והנוצצות, את כתפיו האצילות, כשהוא יושב על כיסאו ליד שולחן הכתיבה, חזק ועוצמתי ומפואר. ראו: אברמסון (הערה 1 לעיל), עמ' 122.

לערוק, היה מגדר את האזור. לדבריו: "אינך יכול להיעלם משדה הקרב כשחרבך אינה ספוגה בדם האויב". רפאל מסרב להאמין בבגידת הקצינים התורכים והוא מתרץ את העריקה בכך שהבורחים הם חיילים ערבים מבני חאלב או דמשק.

עם סיום המלחמה נמצא אמון עם חולים השבים לביתם דרך איזמיר. הוא מתאר את מסעו מאיזמיר לפזנטי ברכבת. הוא רעב ולא בריא ולכן נשלח לבית חולים באיידין, שם הוא שוהה במשך 25 ימים. משם הוא ממשיך לאלפו (חאלב), וכשהוא מגיע לירושלים הוא מפתח תסמינים של הלום קרב. הוא חולם וצועק בלילות, לבו דופק בחוזקה ובני משפחתו אינם מבינים אותו. סביר להניח שהתכוון גם למצבו הנפשי כשסיים את יומנו במילים "כך הסתיימה מלחמת ההרס".

מעניין לקרוא את אופן התיאור של מג'אר על הימים של סיום מלחמת העולם. הוא יצא לחופשה כשהוא צועד ברגל בלוויית יהודי "חילוני"³⁹ מחלאב (היא ארם צובא). היהודי מבטיח לו עזרה בעירו חאלב, אך הוא לא עומד בהבטחתו, וגם בבית הכנסת הגדול הוא לא מקבל כל עזרה. בדמשק מנסים לגנוב ממנו את תעודות החופשה שלו אך הוא מצליח להכניע את תוקפו. משם הוא נוסע ברכבת לירושלים וממשיך להתחבא, במשך מספר ימים, עד כניסת הצבא האנגלי. הוא שומע ממקום מחבואו "קול שר צבא אנגלי עם הרבה אנשי חיל צועקים וצוהלים בשחוק פרוע"⁴⁰. בתחילה הוא מסרב לצאת. אך שכנו הערבי משכנע אותו לפתוח את הדלת. בהמשך, הוא מתאר באריכות את ירושלים המלאה בחיילים אנגלים ובדרך של הגזמה הוא מציין שהחיילים האנגלים שוכבים על גחונם בדריכות, מהר הצופים ועד לשכונת הבוכרים.

עם תום המלחמה הוא חוזר לעבודתו בטוויית טליתות,⁴¹ אך יומנו לא מסתיים והוא ממשיך בסיפור חייו ותלאותיו דווקא מידי אחיו היהודים בתקופת המנדט.⁴²

אחרית דבר

חשיבותם של היומנים וספרי הזיכרונות הוא עצום בהבנת המרחב ובהמחשת מצבו של היישוב בארץ ישראל. הם תיעדו בדרך בלתי אמצעית את ההשפעה של המלחמה על החברה ואת השינוי שעברו המגויסים בכפייה. הם גם אפשרו שיח פנימי בעל ממד רפלקטיבי עמוק, כך שהאירועים ההיסטוריים מתבטאים דרך מסננת הנפש. נחמיאס

39 האם במונח חילוני התכוון מג'אר, איש היישוב הישן, ל"תינוק שנשבה" כפי שהוא היה בילדותו, או לאדם רשע ואוכל נבלות, המושג 'חילוני' לא היה מקביל למשמעותו היום אף שהוא חדר לתודעה בתקופת העלייה השנייה.

40 עמ' כו.

41 כל שלושת הכותבים חוזרים עם תום המלחמה לאורח חייהם ולמקצועם מפני המלחמה.

42 ראו יומנו של מג'אר, עמ' כז.

מדגיש את חשיבות הכתיבה ביומנו וכותב כך: "הכתיבה גורמת לי כל כך הרבה רעה, שהרי בכי רע הוא לחזור על כך פעם נוספת ובוודאי כרוכה בכך הרבה עוגמה. פעמים רבות חשבתי לחדול מן הכתיבה אך גם בזאת לא חפצתי. משתוקק הייתי להעלות (הכול) על הכתב ולהראות עד כמה מאמציי (להתמיד בכתיבה) רבים יותר מאחרים. שהרי רבים מהם החלו בכתיבה, אך מהר מאוד התעייפו ואני לא חדלתי ממאמציי להמשיך, בבקשי מאת הקדוש ברוך הוא להחזירני מהרה לביתי אצל ילדי ומכריי לספר בטוב את קורותיי שלהלן"⁴³.

על פי דברים אלו, הכתיבה אצל נחמיאס היא חלק ממאמצי ההישרדות שלו ואף חלק מחוסנו הפיזי והרוחני, ונובעת גם מתוך הצורך לספר.⁴⁴ לעומתו, מטרת הכתיבה אצל שני הכותבים האחרים שונה: דוד מג'אר מקווה להרוויח מזיכרונותיו כסף כדי להוציא לאור ספר אחר שלו, והוא אף מציין זאת בהקדמה בזו הלשון: "לכן ידידי תינתן לי נפשי בשאלתי כי בבוא ספרי זה לידיך קחנו באהבה וחבה בכסף מלא ביד רחבה כברכת ה' אלוקיך אשר נתן לך כי בזה תהיה לי להדר עזר להדפסת ספרי **הדר רעים** הנ"ל שהוא העיקר..."

אמון חולם להפוך את סיפורו לרומן, ולדעת כותב המאמר ייתכן שיש בכתיבתו יסוד תרפויטי שעשוי להביא להחלמתו מסיוטיו ולהבנת בני משפחתו את מצבו. על כן ניתן להבין את משפט הסיום ביומנו: "כך הסתיימה מלחמת ההרס", כמי שהתכוון לא רק להרס פיזי אלא בעיקר להרס נפשי.

43 עמ' 72.

44 נחמיאס זכה לשוב לביתו, שם התברר לו ששניים מחמשת ילדיו מתו מרעב ונותרו רק בנו אברהם ובנותיו שרינה ופיניה. הוא נישא שוב ונולדו לו שלוש בנות ושני בנים – אבנר ושלמה. שלמה הקדים הקדמה ליומנו של אביו והפך ברבות הימים לשופט שלמה נחמיאס שבמרתפו נתגלה היומן. ראו ההקדמה ליומן 'זיכרונות מבית אבא חיים אברהם נחמיאס ז"ל', בתוך: ח' נחמיאס (הערה 6 לעיל).